

Б. Нариманов,
ТДЮУ катта ўқитувчиси

ЎЗБЕКИСТОНДА НОДАВЛАТ НОТИЖОРАТ ТАШКИЛОТЛАРИ ТАШКИЛИЙ-ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИНИНГ РИВОЖЛАНИШИ

Аннотация: мазкур мақолада Ўзбекистонда нодавлат нотижорат ташкилотлар тушунчаси, ўзига хос белгилари, нотижорат ташкилотларнинг ривожланган хорижий мамлакатлардаги тавсифи, ННТларнинг ташкилий-ҳуқуқий асосларининг ривожланиш тенденциялари ва такомиллаштириш истиқболлари.

Калит сўзлар: нодавлат нотижорат ташкилоти, жамоат бирлашмаси, нотижорат ташкилоти, давлат рўйхатидан ўтказиш, хабардор қилиш, аккредитация, маъмурий тартиб-таомиллар.

Аннотация: в данной статье рассматривается понятие негосударственных некоммерческих организаций в Узбекистане, конкретные признаки, характеристика некоммерческих организаций в развитых зарубежных странах, тенденции развития и перспективы совершенствования организационно-правовых основ НКО.

Ключевые слова: некоммерческая организация, Общественное объединение, некоммерческая организация, государственная регистрация, уведомление, аккредитация, административные процедуры.

Abstract: this article discusses the concept of non-governmental non-profit organizations in Uzbekistan, specific features, characteristics of non-profit organizations in developed foreign countries, development trends and prospects for improving the organizational and legal foundations of NGOs.

Key words: non-profit organization, Public Association, non-profit organization, state registration, notification, accreditation, administrative procedures.

Нодавлат нотижорат ташкилотларнинг (ННТ) ижтимоий муҳим мақсадларини амалга оширишдаги фаолиятини ҳисобга олмасдан уларнинг юридик мақомини, фуқаролик ҳуқуқи ҳажми ва мазмунини аниқлашга энг мақбул ёндошувларни топиб бўлмайди.

Фуқаролик жамиятининг ўзагини ташкил этадиган нотижорат сектори фаолиятини демократик талаблар асосида йўлга қўймасдан янги Ўзбекистонни барпо этишга ҳам, дунёвий бозор муносабатларини янада ривожлантиришга ҳам эришиб бўлмайди.

Ўзбекистон Республикаси Конституциянинг 58-моддасига кўра, давлат жамоат бирлашмаларининг манфаатларини таъминлайди, уларга ижтимоий ҳаётда иштирок этиш учун тенг ҳуқуқий имкониятлар яратиб беради.

Бу борада ННТларнинг демократик жараёнлардаги иштирокини ҳуқуқий таъминлаш уларга қўшимча шарт-шароитлар яратиш мамлакатимизни ижтимоий-сиёсий ривожлантиришнинг ғоят муҳим шарти ҳисобланади.

2017–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясида [1] белгилаб берилган вазифаларни босқичма-босқич амалга ошириш

мақсадида давлат органларининг фуқаролик жамияти институтлари билан самарали ҳамкорлигининг замонавий механизмлари изчиллик билан такомиллаштирилмоқда.

ННТ атамаси кўпгина давлатлар қонун ҳужжатларида назарда тутилган бўлсада, аксарият ҳолларда уларнинг конституцияларида бу атама ўрнида жамоат бирлашмаси ишлатилади. Шунингдек, кўпчилик давлатларда ННТга нисбатан махсус юридик таъриф мавжуд эмас. [2]

Ш.Якубов фикрича, Социология, юриспруденция ва политология соҳасида фаолият олиб боровчи ғарблик аксарият мутахассисларнинг фикрича, ноҳукумат ташкилотлар, (инглиз тилида «non-governmental organizations» (NGO), рус тилида «неправительственные организации» (НПО) фуқаролик жамиятининг асосий институти ҳисобланади. [3; 24-б]

Ш.Назаровнинг фикрича, ҳар қандай жамоат ташкилоти ижтимоий ва энг аввало, ҳуқуқий нормаларга асосланган ташкилий бирлик сифатида намоён бўлади. Жамоат ташкилотлари онгли равишда тизимлашган ички ташкилий муносабатлар йиғиндиси ва ижтимоий воқеликка мақсадга мувофиқ тарзда таъсир этиш учун зарур бўлган ташкилий усулларнинг бутун бир комплексига эга бўлган институт сифатида майдонга чиқади. [4; 21-б]

БМТ томонидан ноҳукумат ташкилоти “давлат ёки халқаро даражада фуқароларнинг ихтиёрий нотижорат мақсадда ташкил этилган иттифоқи” деб таъриф берилган бўлса, Европа Кенгаши томонидан “ноҳукумат ташкилоти ўз моҳиятига кўра, ўзини ўзи бошқаришга асосланган ихтиёрий ташкилот” сифатида келтирилади. [5; 17-б]

Россия Федерациясининг “Нотижорат ташкилотлар тўғрисида”ги Қонунининг 3-моддасида нотижорат ташкилотларнинг ташкилий-ҳуқуқий шакллари, хусусан уюшма (иттифоқ) ташкилий-ҳуқуқий шакли санаб ўтилган. Россия Федерациясининг “Нотижорат ташкилотлар тўғрисида”ги Қонунининг [6;] 11-моддасида ҳам юридик шахслар ва фуқаролар умумий манфаатларини ифодалаш ҳамда ҳимоя қилиш ва бошқа нотижорат мақсадларда уюшма (иттифоқ)га бирлашишлари мумкинлиги қайд қилинган.

Францияда нотижорат ташкилотлар ассоциация деб аталади ҳамда уларнинг фаолияти 1901 ва 1971 йилларда қабул қилинган Ассоциациялар тўғрисидаги қонунлар билан тартибга солинади. [7;]

Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодексининг 40-моддасида тижоратчи ташкилот бўлмаган юридик шахс жамоат бирлашмаси, ижтимоий фонд ва мулкдор томонидан молиявий таъминлаб туриладиган муассаса шаклида, шунингдек қонунларда назарда тутилган бошқача шаклда ташкил этилиши мумкинлиги қайд қилинган.

Мазкур Кодекснинг 77-моддасида тижорат ташкилотлари ўзларининг тадбиркорлик фаолиятларини мувофиқлаштириш, шунингдек муштарак мулкчи манфаатларини ифода этиш ҳамда ҳимоя қилиш мақсадида нотижорат ташкилотлар ҳисобланувчи уюшмалар (иттифоқлар) ва ўзга бирлашмаларига бирлашишлари мумкин, шу билан бирга, нотижорат ташкилотлари ҳам ўз фаолиятларини мувофиқлаштириш, шунингдек муштарак манфаатларини ифода этиш ҳамда ҳимоя қилиш мақсадида уюшмалар (иттифоқлар) шаклида

бирлашмалар тузишлари мумкинлиги назарда тутилган.

Ушбу нормаларга эътибор берадиган бўлсак, тижорат ташкилотлари ҳамда нотижорат ташкилотларининг уюшмаларни алоҳида-алоҳида қайд қилинган.

Амалиётда ҳам тижорат ташкилотлари ҳамда нотижорат ташкилотларининг уюшмалар алоҳида органлар томонидан алоҳида норматив-ҳуқуқий ҳужжатларга асосан амалга оширилиди.

Хусусан, тижорат ташкилотларининг уюшмалари Вазирлар Маҳкамасининг 1994 йил 22 мартдаги 153-сон қарори [8;] билан тасдиқланган Юридик шахслар бирлашмаларини давлат рўйхатидан ўтказиш ҳақидаги низомга кўра давлат рўйхатидан ўтказилади. Мазкур Низомнинг 2-3-бандларида тижорат ташкилотларининг уюшмаларини тегишли равишда Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги, Қорақалпоғистон Республикаси Адлия вазирлиги, Тошкент шаҳар ва вилоят адлия бошқармалари томонидан амалга оширилиши қайд қилинган.

Бироқ, амалиётда тижорат ташкилотларининг уюшмаларини тегишли равишда Адлия вазирлиги ҳузуридаги Давлат хизматлари агентлиги ва унинг Қорақалпоғистон Республикаси, Тошкент шаҳар ва вилоят бошқармалари томонидан амалга оширилади.

Шунингдек, нотижорат ташкилотларининг уюшмаларини давлат рўйхатидан ўтказиш Вазирлар Маҳкамасининг 2014 йил 10 мартдаги 57-сон қарори билан тасдиқланган Нодавлат нотижорат ташкилотларини давлат рўйхатидан ўтказиш тартиби тўғрисидаги низомга кўра, тегишли равишда Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги, Қорақалпоғистон Республикаси Адлия вазирлиги, Тошкент шаҳар ва вилоят адлия бошқармалари томонидан (уларнинг Нодавлат нотижорат ташкилотлари бошқарма ёки бўлимлари томонидан) амалга оширилади.

Бироқ, қонун ҳужжатларида бир ҳам тижорат ташкилотларининг ҳам нотижорат ташкилотларининг уюшмаларини рўйхатдан ўтказувчи орган белгиланмаган. Бу эса, амалиётда тижорат ва нотижорат ташкилотларининг уюшмаларини рўйхатдан ўтказишда айрим муаммолар юзага келишга сабаб бўлмоқда.

Бундан ташқари, қонун ҳужжатларида бир вақтнинг ўзида ҳам юридик шахслар ҳам жисмоний шахслар умумий манфаатларини ифодалаш ҳамда ҳимоя қилиш, шунингдек ўзларининг фаолиятини мувофиқлаштириб бориш мақсадида тузилган аъзоликка асосланган юридик шахснинг ташкилий-ҳуқуқий шакли назарда тутилмаган.

Масалан, қуёнчилик билан жисмоний шахслар ва юридик шахслар ҳам шуғулланиши мумкин. Шу билан бирга, мазкур йўналишдаги нотижорат ташкилотлар ҳам ўзаро бирлашиш эҳтиёжи юзага келиши мумкин. Амалда эса, бу каби уч ҳил турдаги субъектларни бирлаштирувчи юридик шахсни ташкил қилувчи ташаббускорлар, юридик шахснинг қонун ҳужжатларида назарда тутилган тегишли ташкилий-ҳуқуқий шаклини танлашда қийналади. Натижада, ташаббускорлар томонидан, фақат бир турдаги субъектларни бирлаштирувчи юридик шахснинг ташкилий-ҳуқуқий шаклини танлашга мажбур бўлишади.

Бу эса, юридик ва жисмоний шахслар томонидан умумий манфаатларини ифодалаш ҳамда ҳимоя

қилиш мақсадида аъзо бўлиш орқали бирлашишларида қийинчиликлар юзага келтирмоқда. Амалиётда эса, бу каби уюшмаларни рўйхатдан ўтказиш масаласига Адлия вазирлиги ва ҳудудий адлия органлари, шу жумладан Адлия вазирлиги ҳузуридаги Давлат хизматлари агентлиги ва унинг Қорақалпоғистон Республикаси, Тошкент шаҳар ва вилоят бошқармалари турли ёндашилишига сабаб бўлмоқда.

Конституциянинг 34-моддасида Ўзбекистон Республикаси фуқаролари қасаба уюшмаларига, сиёсий партияларга ва бошқа жамоат бирлашмаларига уюшиш, оммавий ҳаракатларда иштирок этиш ҳуқуқига эгалиги қайд қилинган.

Шунингдек, Асосий Қонунимизнинг 13-боби жамоат бирлашмалари деб аталиб, ушбу бобдаги 56-62-моддалар жамоат бирлашмалари фаолияти бўйича нормаларни ўз ичига олади.

Конституциямизда фуқаролари қасаба уюшмалари, сиёсий партиялар, жамоат бирлашмалари ва оммавий ҳаракатлар тушунча ва атамалар қўлланилган бўлса, Ўзбекистон Республикасининг “Нодавлат нотижорат ташкилотлари тўғрисида”ги Қонун қабул қилингандан сўнг ННТ тушунчаси кенг қўлланила бошланди. Асосий қонунимизда “жамоат бирлашмаси” деб берилган тушунча Ўзбекистон Республикасининг “Нодавлат нотижорат ташкилотлари тўғрисида”ги Қонунда ННТларининг ташкилий-ҳуқуқий шакли сифатида берилганлиги ҳам аксарият ҳолларда мутахассислар ўртасида кескин баҳс-мунозарага сабаб бўлмоқда.

Ўзбекистон Республикасининг “Нодавлат нотижорат ташкилотлари тўғрисида”ги Қонуннинг 2-моддасида фақат бундай ташкилотлар ташкил этишнинг эҳтимол тутилган мақсадлари белгиланган: «Нодавлат нотижорат ташкилоти ... даромад (фойда) олишни ўз фаолиятининг асосий мақсади қилиб олмаган ҳамда олинган даромадларни (фойдани) ўз қатнашчилари (аъзолари) ўртасида тақсимламайдиган ўзини ўзи бошқариш ташкилотидир». [9;]

Шундай қилиб, ННТнинг 4 та ўзига хос белгисини алоҳида ажратиш кўрсатиш мумкин:

Биринчидан, жисмоний ва (ёки) юридик шахслар томонидан ихтиёрийлик асосида ташкил этилади.

Иккинчидан, даромад (фойда) олишни ўз фаолиятининг асосий мақсади қилиб олмайди.

Учинчидан, олинган даромадларни (фойдани) ўз қатнашчилари (аъзолари) ўртасида тақсимламайди.

Тўртинчидан, ўзини ўзи бошқарувга асосланади.

Ўзбекистонда ННТлар ташкилий-ҳуқуқий асосларининг ривожланишини турли олимлар ўз илмий ишларида тадқиқ қилишган.

Фикримизча бутун дунёда бугунги кунда амалдаги қонунчиликда мустақамланган ННТ институти “учинчи сектор” сифатида юритиш мақсадга мувофиқ. Бу тушунча юқорида келтирилган ННТнинг 4 та хусусиятини ҳам ўзида акс эттиради.

Бу борада ислохотларни, амалга оширилган ишларни мустақиллик давридаги тарихий ривожланишдан келиб чиқиб, шартли равишда уч босқичга ажратади:

Дастлабки босқич - 1991-2000 йиллар.

Мазкур босқич мустақил Ўзбекистон сиёсий тизими пойдеворини барпо этиш соҳасида пухта ва жиддий иш олиб борилган давр бўлди. Маълумки,

истиқлолгача юртимизда ҳақиқий маънодаги сиёсий партия ҳамда кўппартиявийлик бўлмай, якка мафкура, ягона партия ҳукмронлиги ўрнатилган эди. Фақат мустақилликка эришилгандан кейингина мамлакатимизда ижтимоий ҳаёт сиёсий институтлар, мафкуралар ва фикрларнинг хилма-хиллиги асосида ривожланиши, ҳеч қайси мафкура давлат мафкураси сифатида ўрнатилиши мумкин эмаслиги қатъиян конституциявий асосда белгиланиб, ҳақиқий маънодаги сиёсий партиялар фаолият кўрсатиши учун зарур ҳуқуқий база яратилди.

Иккинчи босқич (2001-2010 йиллар). Бу босқичдаги устувор йўналишларнинг барчасини ўзига қамраб олган энг муҳим вазифа мамлакатимиз сиёсий, иқтисодий ҳаётини, давлат ва жамият қурилиши жараёнларини янада эркинлаштиришдан иборат бўлди. Бу босқичда мустақил ривожланиш йилларида тўпланган тажрибани таҳлил этиш ва умумлаштириш, ривожланган мамлакатларнинг давлат қурилиши ва бошқаруви бўйича босиб ўтган йўлини чуқур тадқиқ этиш асосида ижобий тажрибани ўтган йиллар мобайнида тўпланган миллий тажрибамиз билан уйғунлаштириш асосида жамиятимизни демократлаштириш ва янгилашнинг концепциясини, шунингдек, мамлакатимизни 2005 йил ва келгуси даврда модернизация ва ислоҳ этиш бўйича асосий вазифалар белгилаб олинди.

Учинчи босқич (2010 йил - ҳозирга қадар). Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг 2010 йил 12 ноябрь куни бўлиб ўтган қўшма йиғилишидаги “Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси” номли маърузасида жамоат бирлашмалари фаолиятининг ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш юзасидан қатор тақлифларни илгари сурдилар. Хусусан, давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари томонидан қонун ҳужжатларининг ижро этилиши устидан жамият, фуқаролик институтлари назоратини амалга оширишнинг тизимли ва самарали ҳуқуқий механизмини яратишга қаратилган “Ўзбекистон Республикасида жамоатчилик назорати тўғрисида”ги Қонунни қабул қилиш; атроф-муҳитни ҳимоя қилишни таъминлаш тизимида нодавлат нотижорат ташкилотларнинг роли ва ўрнини белгилашга қаратилган “Экологик назорат тўғрисида”ги Қонун лойиҳасини ишлаб чиқиш; фуқаролик жамияти институтларининг янада ривожланишига эришиш, амалга оширилаётган ислохотларимизнинг очиқ - ошкоралиги ва самарадорлигини таъминлашда, уларнинг ролини кучайтиришда “Ижтимоий шериклик тўғрисида”ги Қонуннинг қабул қилиш каби тақлифлар шулар жумласидандир.

Ш.Якубов давлат ва фуқаролик жамияти институтлари ҳамкорлигининг ҳуқуқий асослари доирасида мустақилликнинг дастлабки йилларида Конституция қонунларда турли жамоат бирлашмалари фаолиятига оид асосий принципларнинг мустаҳкамлаб қўйилгани ҳамда 2017 — 2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси асосида бошланган ислохотларни “учинчи сектор” фаоллигини ошириш давлат сиёсатининг устувор йўналишлардан бири сифатида белгиланганлигини эътироф этади. [10;]

А.Жалилов ва бошқаларнинг Фуқаролик жамияти асослари ўқув қўлланмасида [11;] Асосий Қонуниimiz билан ННТлар фаолиятига доир асосий тамойилларнинг мустаҳкамлаб қўйилгани ва унинг асосида қабул қилинган бир қатор норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ННТлар ташкилий-ҳуқуқий асослари ривожлантирилганига эътибор қаратади. Муаллиф Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2005 йил 23 июнда қабул қилинган “Ўзбекистонда фуқаролик жамияти институтларини ривожлантиришга қўмаклашиш борасидаги чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарори ННТлар ташкилий-ҳуқуқий асосларини ривожлантириш борасида янги давр бошлаб берганини эътироф этади. Ислохотларнинг мазкур босқичида олий қонунчилик органи ҳузурида Нодавлат нотижорат ташкилотларини ва фуқаролик жамиятининг бошқа институтларини қўллаб-қувватлаш жамоат фонди ҳамда ушбу фонд маблағларини бошқариш бўйича Парламент комиссияси ташкил этилганлиги алоҳида кўрсатиб ўтилади. Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти Ислон Каримов томонидан илгари сурилган Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси ушбу муҳим соҳада ислохотларнинг муҳим босқичи бошланганлиги “Ижтимоий шериклик тўғрисида” ҳамда “Жамоатчилик назорати тўғрисида”ги кўплаб муҳим қонунлар қабул қилинганлиги билан асослаб берган.

М.Моховикова ўзининг диссертациясида Ўзбекистонда давлат ва нодавлат нотижорат ташкилотлар ўзаро ҳамкорлигини тадқиқ қила туриб Ўзбекистонда ННТлар ривожланишининг илк босқичларини Ҳукумат ижтимоий фаолликини ННТ форматидаги ижтимоий йўналтирилган фаолиятга айлантирилганлиги билан асослантиради. Шунингдек, у Ўзбекистонда ижтимоий шериклик, жамоат фонди каби механизмлар ва замонавий иш шаклларидадан фойдаланишга қарамай советча тажрибаси асосида давлат томонидан йирик жамоат ташкилотларини тузиш каби ўзига хос ривожланиш йўлини келтириб ўтади. [12; 26-27 б.]

Бизнингча, Ўзбекистонда ННТлар ташкилий-ҳуқуқий асосларини ривожланиши турли йилларда қабул қилинган концептуал аҳамиятга эга бўлган норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар билан чамбарчас боғлиқ.

Шартли равишда ННТлар ташкилий-ҳуқуқий асосларини ривожланишини 3 та муҳим босқичдан иборат деб олиш мумкин:

Биринчи босқич. Мустақил Ўзбекистон Республикасининг ташкил топиши ва мамлакат Бош қомусининг қабул қилиниши билан “Ўзбекистон Республикасида жамоат бирлашмалари тўғрисида”ги (1991), “Фуқаролар сайлов ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида”ги (1994), Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси (1995-1996), “Сиёсий партиялар тўғрисида”ги (1996), “Нодавлат нотижорат ташкилотлари тўғрисида”ги (1999) қонунлари қабул қилиниб ННТлар ташкилий-ҳуқуқий асосининг пойдевори ўрнатилди.

Ўзбекистон ССЖ Президенти ҳузуридаги Вазирлар Маҳкамасининг 1991 йил 18 февралдаги “Ўзбекистон ССЖ Адлия вазирлиги масалалари” қарорига [5;] асосан жамоат бирлашмалари билан алоқаларни таъминлаш, уларнинг уставларини рўйхатдан ўтказиш ва ана шу уставларга риоя

қилиниши устидан назорат олиб бориш ишларини ташкил этиш мақсадида Ўзбекистон ССЖ Адлия вазирлигига мазкур вазирликнинг марказий аппаратида жамоат бирлашмалари бўйича Бошқарма, Қорақалпоғистон МСЖ Адлия вазирлиги, вилоят ижроия кўмиталари ва Тошкент шаҳар ижроия кўмитаси адлия бошқармаларида тегишли бўлимлар тузилиб, ЎзССЖ Адлия вазирлиги бошқарув системаси аппарати ходимларининг сонини 60 кишига, шу жумладан, Вазирлик марказий аппаратининг сонини 20 кишига кўпайтиришга рухсат этилиши белгиланди.

Демак, мазкур босқични асосий жиҳатларини таҳлил қилиб, биринчидан, ННТлар ҳуқуқий асоси конституциявий норма билан мустаҳкамланганлиги, иккинчидан, кўппартиявийлик тизимининг ҳуқуқий асоси яратилганлиги, учинчидан, давлат ва ННТлар ўртасидаги муносабат, хусусан ННТларни давлат рўйхатидан ўтказиш ва уларни назорат қилиш механизми ўрнатилганлигини кўришимиз мумкин.

Мазкур институционал ва ҳуқуқий асослар Ўзбекистонда ННТлар давлат ва жамият ҳаётида муҳим ўрин эгаллаши учун етарли эмас эди. Шу боис, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2000 йил 2 июндаги “Жамиятнинг сиёсий, иқтисодий ва маънавий соҳаларида ислохотларни эркинлаштириш ва чуқурлаштириш, мамлакат хавфсизлигини таъминлаш бўйича дастурларни амалга ошириш борасидаги чора-тадбирлар тўғрисида”ги Фармони ҳамда 2005 йил 10 мартдаги “Жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни ислох қилиш ҳамда модернизациялаш мақсад ва вазифаларини амалга ошириш дастури тўғрисида”ги Қарори ННТлар ташкилий ҳуқуқий асосини ривожланиши борасида янги даврни бошлаб берди. Мазкур босқичда “Сиёсий партияларни молиялаштириш тўғрисида”ги (2004), “Нодавлат нотижорат ташкилотлари фаолиятининг кафолатлари тўғрисида”ги (2007), “Давлат бошқарувини янгилаш ва янада демократлаштириш ҳамда мамлакатни модернизация қилишда сиёсий партияларнинг ролини кучайтириш тўғрисида”ги қонунлар қабул қилинди.

Иккинчи босқич. Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти И.А.Каримовнинг Парламентнинг 2010 йил 12 ноябрдаги қўшма йиғилишида илгари сурган “Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси” [5:] ҳуқуқий асос сифатида “Ўзбекистон Республикасида жамоатчилик назорати тўғрисида”ги, “Экологик назорат тўғрисида”ги, “Ижтимоий шериклик тўғрисида”ги қонунларнинг қабул қилинишига олиб келди.

Мазкур босқичда қуйидаги Ўзбекистонда ННТлар ташкилий-ҳуқуқий асослари ривожланиши бўйича қуйидаги муҳим масалаларни кўрсатиб ўтиш мумкин.

Биринчидан, давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари томонидан қонун ҳужжатларининг ижро этилиши устидан жамоатчилик назоратини амалга оширишнинг тизимли ва самарали ҳуқуқий механизми белгиланди. Бу борада жамоатчилик назорати институтига 2014 йилда Конституциямизга киритилган ўзгариш ва қўшимчалар асосида конституциявий мақом берилди. Мазкур ислохотлар билан давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари томонидан қонун ҳужжатларининг ижро этилиши ва атроф-муҳитни ҳимоя қилишни таъминлаш устидан жамоатчилик назоратини амалга оширишда ННТларининг роли ва ўрнини оширди.

Иккинчидан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2013 йил 12 декабрдаги “Фуқаролик жамияти институтларини ривожлантиришга қўмаклашиш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарорида ННТ фаолияти ва молиявий ҳолатининг ўзига хос жиҳатларидан келиб чиқиб, Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 53-моддасида белгиланган юридик шахслар олти ой мобайнида банк ҳисобварақлари бўйича пул операцияларини ўтказиш билан боғлиқ молия-ҳўжалик фаолиятини амалга оширмаган тақдирда уларни тугатиш учун асос бўлишини назарда тутувчи қоида ННТларга жорий этилмаслиги мустаҳкамлаб қўйилди. Давлат рўйхатидан ўтказиш учун ундирилаётган давлат божи миқдори 5 бараварга, уларнинг рамзларини давлат рўйхатидан ўтказиш учун ундирилаётган йиғимлар миқдори 2,5 бараварга камайтиди, Ўзбекистон Республикасида ННТнинг алоҳида бўлинмаларини давлат рўйхатидан ўтказишда давлат божи олинмаслиги, давлат рўйхатидан ўтказиш тўғрисидаги мурожаатлари икки ой муддат ўрнига бир ой муддатда кўриб чиқилиши белгиланди.

Учинчидан, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси ҳузурида нодавлат нотижорат ташкилотларини ва фуқаролик жамиятининг бошқа институтларини қўллаб-қувватлаш Жамоат фонди, шунингдек, фонд маблағларини бошқариш бўйича Парламент комиссияси тузилиши давлат томонидан ННТларни қўллаб-қувватлашнинг институционал асосини белгиланишига олиб келди. Мазкур тузилмалар ННТларни молиявий жиҳатдан қўллаб-қувватлашга давлат бюджетидан ажратилган молиявий маблағларни янада очиқ, ошқора, аниқ йўналтирилган ва энг муҳими, демократик асосда тақсимлашни таъминлашга қаратилган.

Тўртинчидан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2011 йил 23 августдаги “Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги фаолиятини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарорига асосан ННТ фаолият кўрсатишининг қонунийлигини таъминлаш Адлия вазирлигига юклатилиши ННТ ташкилий-ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш, уларнинг ижтимоий-иқтисодий, гуманитар ривожланиш дастурларини амалга ошириш, маҳаллий, халқаро ва хорижий нодавлат нотижорат ташкилотлари фаолиятида қонун ҳужжатлари талабларига риоя этилиши устидан тизимли мониторинг олиб боришнинг ҳуқуқий механизмини белгилади. Мазкур ҳужжатларга асосан адлия органлари ННТ тадбирларига эркин кириш имкон бериши ҳамда солиқ ва статистика органларига ўз фаолияти тўғрисида ҳисоботлар тақдим этиши белгиланди.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2014 йил 10 мартдаги қарори билан тасдиқланган низомга асосан ННТ адлия органига ҳар йили 1 февралгача – ўтган йилдаги фаолияти тўғрисидаги ҳисоботни тақдим этиши ва фаолиятни молиялаштириш манбалари ва маблағларнинг сарфланиши тўғрисидаги декларацияни, мавжуд аъзолар сони тўғрисидаги маълумотларни тақдим этишлари шартлиги белгиланган.

2015 йил 8 июнда “Нодавлат нотижорат ташкилотлари тадбирларини келишиш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида”ги, “Нодавлат нотижорат ташкилотлари томонидан адлия органларига тақдим этиладиган ҳисобот шакллари

тасдиқлаш тўғрисида”ги, “Аккредитация карточкасининг шаклини тасдиқлаш тўғрисида”ги ҳужжатлар асосида ННТнинг адлия органлари билан муносабатларини ҳуқуқий тартибга солиш механизми белгиланди. Масалан, ҳисобот шаклларида ННТларнинг рўйхатдан ўтиши билан боғлиқ маълумотлар, банк реквизитлари, раҳбарлари ва раҳбар органлари, ходимларга оид маълумотлар, почта манзили, аъзолари, ҳамкорлари, уларнинг таъсисчилигида очилган тадбиркорлик субъектлари, оммавий ахборот воситалари, лицензияланган фаолият турлари, устав доирасида амалга оширилган ишлари, шу билан бирга фаолиятини молиявий таъминлаш маблағлари ҳамда ташкилотни текшириш (мониторинг қилиш) ҳақидаги маълумотларни кўрсатиш

Учинчи босқич. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сон Фармони билан тасдиқланган 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси фуқаролик жамияти институтлари, шу жумладан ННТлар ташкилий-ҳуқуқий асосларини ривожланишининг янги босқичини бошлаб берди. Мазкур босқичда ННТлар ташкилий-ҳуқуқий асосларини мустаҳкамлашга қаратилган ишларни қуйидаги 3 та муҳим қисмга ажратиш кўрсатиш мумкин:

Биринчидан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 4 майдаги давлат билан фуқаролик жамияти институтлари ўртасида амалий ва самарали мулоқот механизмлари йўлга қўйиш мақсадида қабул қилинган “Мамлакатни демократик янгилаш жараёнида фуқаролик жамияти институтларининг ролини тубдан ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги фармони қабул қилинди. Ушбу ҳужжат асосида Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Фуқаролик жамиятини ривожлантириш бўйича маслаҳат кенгаши ташкил этилди. Бундан ташқари, ривожланган хорижий мамлакатлар тажрибасига қўра 2018 йил 1 июндан бошлаб рўйхатдан ўтказувчи орган билан ННТнинг тадбирларини келишиш тартиби режалаштирилаётган тадбирлар ҳақида хабардор қилиш тартиби билан алмаштирилди. Шунингдек, худди шу санадан бошлаб, ННТга чет давлатлар, халқаро ва хорижий ташкилотлар, чет давлатларнинг фуқароларидан келиб тушган пул маблағларидан ва мол-мулкдан, уларни олиш рўйхатдан ўтказувчи орган билан келишилгандан сўнг, бирон-бир тўсиқларсиз фойдаланиш имконияти берилди. Жамоат фондлари ҳар йилги маъмурий харажатлар барча харажатлари суммасининг максимал чегараси 20 фоиздан 30 фоиз этиб деб белгиланди. Бу борада “учинчи сектор” ҳуқуқ ва қонуний манфаатларига дахлдор норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар лойиҳалари Ўзбекистон нодавлат нотижорат ташкилотлари миллий ассоциацияси билан келишиш мажбурий тартибда амалга оширилиши белгиланди. [13;]

Иккинчидан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 4 октябрдаги ПҚ-4473-сон Қарори билан тасдиқланган амалий чора-тадбирлар режасининг 8-бандида илғор хорижий тажрибани ўрганиш ва шаклланган миллий ҳуқуқни қўллаш амалиёти асосида Ўзбекистон Республикаси Нодавлат нотижорат ташкилотлари тўғрисидаги кодекс лойиҳасини ишлаб чиқиш ва қабул қилиш белгиланди. Мазкур кодексни қабул қилишдан асосий

мақсад ННТлар соҳасидаги қонун ва қонун ости ҳужжатлари нормаларини ягона кодексга бирлаштириш, ННТларга давлат хизматларини очик, ошкора кўрсатишни таъминлаш мақсадида барча маъмурий-тартиб-таомилларни электрон шаклда амалга ошириш, умуман давлат органлари ва нодавлат нотижорат ташкилотлари билан муносабатларини демократлаштириш ҳисобланади. [14;]

ННТларга адлия органлари билан боғлиқ барча хизмат ва алоқаларни электрон шаклда амалга ошириш имконини берувчи E-ngo.uz сайти синов режимида ишга туширилди.

Учинчидан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 16 апрелдаги “Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Жамоатчилик палатасини ташкил этиш тўғрисида”ги Фармони асосан Жамоатчилик палатаси қуйидаги бир қатор вазифаларни амалга ошириш мақсадида тузилди:

- фуқароларнинг давлат ва жамият ишларидаги иштирокини фаоллаштиришга ҳамда давлат-хусусий шерикликнинг замонавий механизмларини жорий этишга қўмаклашиш;

- аҳоли фикрини тизимли ўрганиш орқали ечимини кутаётган долзарб масалалар муҳокама қилиш ва уларнинг ечими бўйича тегишли норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни ишлаб чиқиш бўйича таклифларни киритиб бориш;

- фуқаролик жамияти институтларининг жамият ва давлат ривожига қўшаётган ҳиссасини баҳолавчи кўрсаткичларни ишлаб чиқиш ва соҳадаги ҳолат ва ривожланиш истиқболлари тўғрисида йиллик маърузалар тайёрлаш;

- Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Барқарор ривожланиш мақсадларига эришишда фуқаролик жамияти институтларининг амалий ва самарали ҳамкорлигини йўлга қўйишга қўмаклашиш ҳамда мазкур масала бўйича жамоатчилик эшитувларини ташкил этиш;

- давлат органлари ҳузуридаги жамоатчилик кенгашлари фаолиятини кучайтириш, уларга услубий ва бошқа амалий ёрдам кўрсатиш;

- муҳим норматив-ҳуқуқий ҳужжат лойиҳаларини жамоатчилик экспертизасидан ўтказиш, жамоатчилик билан маслаҳатлашув ва эшитувларини ташкил этиш орқали норма ижодкорлиги сифатини тубдан яхшилашга қўмаклашиш ва бошқалар.

ННТлар ташкилий-ҳуқуқий асосларини ривожланишини қуйидаги рақамлар яққол кўрсатиб турибди. Жумладан, ННТларнинг ташкилий-ҳуқуқий асосларининг ривожланишини ўрганган биринчи босқичнинг боши яъни 1991 йилда ННТлар сони 100 та бўлган бўлса 2000 йилда қарийб 2000 тани ташкил этган. Иккинчи босқичда, яъни 2015 йилда 8 219 тани ташкил этган ҳолда учинчи босқич, яъни 2019 йил 1 июль ҳолатига 10194 та ННТ рўйхатидан ўтказилган. ННТлар ҳуқуқий асосларига назар ташлайдиган бўлсак, 2020 йилга қадар соҳага оид 200 дан ортиқ норматив-ҳуқуқий ҳужжат қабул қилинди.

Шу билан бир қаторда ННТ ташкилий-ҳуқуқий асосларини такомиллаштиришга оид бир қатор таклифларни илгари суриш мумкин:

Биринчидан, ННТлар ва уларнинг рамзларини рўйхатдан ўтказиш билан боғлиқ барча маъмурий тартиб-таомилларни электрон шаклда амалга ошириш билан боғлиқ нормаларни ишлаб чиқиш ва ҳаётга татбиқ этиш мақсадга мувофиқ. Шунингдек, рўйхатга

олувчи орган билан боғлиқ барча давлат хизматлари ҳам ННТ махсус сайт орқали мазкур тартиб-таомиллар доирасида масофадан туриб амалга ошириш мақсадга мувофиқ.

Иккинчидан, қонун ҳужжатларида бир вақтнинг ўзида ҳам юридик шахслар ҳам жисмоний шахслар умумий манфаатларини ифодалаш ҳамда ҳимоя қилиш, шунингдек ўзларининг фаолиятини мувофиқлаштириб бориш мақсадида тузилган аъзоликка асосланган юридик шахснинг ташкилий-ҳуқуқий шакли назарда тутиш мақсадга мувофиқ.

Тўртинчидан, ННТларни ижтимоий-иқтисодий масалаларни ҳал қилиш ҳамда жамият ривожланишига қўшган ҳиссасини инобатга олган ҳолда уларнинг фаолиятини баҳолаш мезонлари ва методологияларини ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқ. Унда самарадорлик ва натижадорлиқнинг асосий кўрсаткичлари ёки мезонлари сифатида ижтимоий фойдали лойиҳалар сони, соҳага оид қонунчиликни такомиллаштириш бўйича берилган таклифлари ва улар асосида иш жараёни ва қонун ҳужжатларига киритилган тегишли ўзгартиришлар, жамоатчилик назорати соҳасида фаоллик даражаси кабиларни келтириш мумкин.

Бешинчидан, ННТларнинг хорижий манбалардан пул маблағлари ва мол-мулк олишни рўйхатдан ўтказувчи орган билан келишиш тартибини рўйхатдан ўтказувчи органнинг қонун ҳужжатларига номувофиқлик бўйича эътирозини билдириши мумкинлиги бўйича умумий ваколатини сақлаган ҳолда хабардор қилиш тартибига ўзгартириш.

Олтинчидан, нодавлат нотижорат ташкилотларининг фаолиятини жамоатчилик томонидан назоратига солиш учун нодавлат нотижорат ташкилотларининг Этика кодексини ишлаб чиқиш ва тасдиқлаш лозим.

Еттинчидан, ННТлар фаолиятини очиклиги ва шаффофлигини таъминлаш мақсадида уларнинг фаолияти тўғрисидаги ҳисоботлар, ўтказётган тадбирлар ва ижтимоий фойдали лойиҳалар, шунингдек жамоат фондлари томонидан хайрия маблағларини мақсадли сарфланиши бўйича ягона электрон платформага жойлаштириб бориш муҳим ҳисобланади.

Саккизинчидан, ННТларни давлат рўйхатидан ўтказишни хабардор қилиш тартибига амалга оширишни жорий этишни эксперимент сифатида қасаба уюшмаларидан бошлаш мумкин.

Тўққизинчидан, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси сессияларида иштирок этувчи нодавлат нотижорат ташкилотларининг доимий вакили институтини жорий этиш мумкин. Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Жамоатчилик палатаси кўрилаётган масала хусусиятидан келиб чиқиб, муайян фуқаролик жамияти институтларини сессияларда иштирокини таъминлаш мақсадга мувофиқ.

Ўнинчидан, жамоатчилик назоратини амалга оширувчи фуқаролик жамияти институтлари томонидан айнан тор доирадаги мутахассислар томонидан мониторинг амалга оширишнинг аниқ тартибларини жорий қилиш мақсадга мувофиқ.

Адабиётлар рўйхати:

1. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 18.01.2019 й., 06/19/5635/2502-сон,
2. Либоракина М. Некоммерческий сектор международный опыт // <https://socpolitika.ru>

3. Ш. Якубов. Давлат ва фуқаролик жамияти институтлари ҳамкорлигининг ҳуқуқий механизмлари / Монография. – Т.: «LESSON PRESS» нашриёти, 2018 – 206 б.

4. Ш.Назаров. Конституция ва жамоат бирлашмалари. /Масъул муҳаррир юридик фанлар доктори, профессор А.Х.Саидов. –Тошкент: ТДЮИ , 2012. – 30 б.

5. Боржелли Н. Давлат ва фуқаролик жамияти ҳамкорлиги // Ижтимоий шериклик ва давлат қарорларини қабул қилишда жамоатчилик иштироки масалалари бўйича халқаро тажриба. Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий маркази, Ҳуқуқий муаммоларни ўрганиш маркази. – Т., ART FLEX, -2012.

6. Федеральный Закон от 12.01.96 N 7-ФЗ (ред. от 02.07.2013 с изменениями, вступившими в силу с 14.07.2013) "О некоммерческих организациях" / Законодательная база Российской Федерации/ <https://zakonbase.ru/content/base/63902>.

7. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 30.12.2017 й. 03/18/455/0492-сон, "Ассоциациялар тўғрисида"ги Қонун, www.legifrance.gouv.fr

8. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2014 йил 10 мартдаги 57-сон қарори. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси <https://lex.uz/docs/694533>

9. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1999 й., 5-сон, 115-модда.

10. Ш. Якубов. Давлат ва фуқаролик жамияти институтлари ҳамкорлигининг ҳуқуқий механизмлари / Монография. – Т.: «LESSON PRESS» нашриёти, 2018 – 206 б.

11. Фуқаролик жамияти асослари: ўқув қўлланма/ А. Жалилов, У. Мухаммадиев, Қ. Жўраев ва бошқ. — Тошкент, 2015, 264 б.

12. Моховикова М.Н. Взаимодействие государства и негосударственных некоммерческих организаций в Узбекистане. АВТОРЕФЕРАТ дис... канд. полит. Наук (23.00.02) / Моховикова Мария Николаевна; МГИМО. – Москва, 2016. 26-27 сс.

13. Маҳмудов З. Фуқаролик жамиятининг муҳим бўғини. Ўзбекистон миллий ахборот агентлиги расмий веб сайти / <http://uza.uz/oz/society/fu-arolik-zhamiyatining-mu-im-b-ini-26-06-2015>

14. Эшбоев Р. Нодавлат нотижорат ташкилотлари-га берилган имтиёзлар. Адолат газетаси расмий веб-сайти https://adolatgzt.uz/news_latest/glavnaya-novosty/4755